

I. 1. Szentgothárd

Különös valami az emberi élet.

Ahova Isten beülteti, ott gyökeret ereszt. Hajszályni gyökeret elébb, mint a zsöngé növényke, majd ahogy az idő telik: egyre szélesebb körben kapaszkodik a földre, akár a fa. S ahogy növekszik, gyökere is egyre mélyebbre nyúl alá s egy idő múlva már nem is lehet kitépni onnan anélkül, hogy kár ne esnék bele, kisebb vagy nagyobb, a fa, vagy az ember sajátságos természete szerint, s mert hogy emberről beszélünk és nem fáról, hozzá kell tegyük a fontosság sorrendjében: az emberi lélek természete szerint.

Van fa, amelyik belepesztul az átültetésbe. Nem képes beleilleszkedni az új talajba, az új éghajlatba, az új környezetbe. Elsatnyul s idővel elpusztul. Így van az emberrel is. Ha a történelem gonosz keze kitépi a földből, ahova beleszületett, ahol emberré nőtt: nehezen leli meg helyét máshol. Akárcsak a fa. Míg fiatal alatta a gyökér: gondos kéz kiáshatja, elültetheti baj nélkül. De ha mélyen van már a gyökere, akkor az Úristen törvénye szerint békében kellene hagyni, ha azt akarjuk, hogy gyümölcsöt teremjen.

Ez az emberi világ azonban, melyben élni rendeltettünk, nem törődik Isten törvényeivel. Maga próbál törvényeket csinálni saját magának, s ezzel aztán el is rontja ezt a világot úgy, hogy jobban elrontani talán nem is lehetne.

Sajnos én egy ilyen elrontott világba születtem bele. Márpedig a gyökerem olyan mélyen benne volt ebben a szívós erdélyi földben, hogy mélyebben nem is lehetett volna.

Ez a föld az erdélyi Mezőség legészakibb csücskén fekszik, ahonnan kezdve már erdők takarják a dombtetőket, s ahol a Mezőség jellegzetes, fagyott tengerre emlékeztető kopár hullámai elmaradnak s a táj megélnékül. Valamikor tavak és járhatatlan mocsarak világa volt ez, ahol megbújhatott a vad és menedékre lelt az üldözött ember. Farkasok, bölények otthona volt ez, ahol csak az telepedett meg, akit ilyen vagy amolyan okból kivetett magából a szervezett emberi társadalom.

Első települők a tizedik és tizenegyedik században azok voltak, akik a magyar királyok német és talján papjai elől kerestek menedéket, mert vagy az Öregisten hűségében kívántak megmaradni, vagy nem voltak hajlandók az új Isten papjainak szolgálatában művelni saját, szabadon foglalt földjeiket.

Így kerültek oda az én családom ősei is valamikor a kilencszázas évek derekán. Állítólag Koppány vezér véreből származtak, Akit felnégyeltetett Dunántúl német püspöke. Erről azonban írtam már egy könyvet *Kard és kasza* címmel. Aki kíváncsi, megismerheti ebből családom történetét, ahogy azt régi könyvekből és levéltári adatokból ki lehetett hámozni. Itt most kizárólag csak az én kiszakított emberi gyökerem eredeti helyéről lesz szó, Vasas-Szentgothádról, ahogy én azt saját szememmel láttam és átéltem, s mint lassan tovatűnő életem legszebb emlékét őrzöm a szívemben.

Történelmi adatok szerint első neve Bölényes volt, mely név abból származott, hogy itt volt az a nevezetes „gázló”, melyen keresztül a bölénycsordák évszázadokon át a völgy-rendszert uraló tó- és mocsár-hálózat egyik oldaláról átválthattak a másik oldalra minden nehézség nélkül. A legelők ugyanis a dombok hullámainak takarták, melyek alatt csillogó kék víztükör vagy sötétzöld nádas borított mindent.

Az első bölényesi települőről csak annyit tudunk, hogy valamikor az új évezred legelején vetődhetett oda és Buzát névre hallgatott. Asszonyt egyetlen szomszédjától vásárolt magának, egy juhos gazdától, aki tova a széki dombokon legeltette juhait s akinek „Félfülű” volt a neve, mivel az új Istenben hívő papok azzal büntették meg, hogy fél fülét lenyesték. Ez a Buzát jó szijjas cserfából szállást épített magának jó kő-hajításnyira a bölényes gázlójától és a magával hozott szokás szerint körülhalmozott a környékbeli gerinceken jókora területet a tavakon innen s a határhalmok közepibe tölgyfaoszlopokat ültetett, melyekre rávéste késével a Koppány-nemzetség ékírási jelét, a „rovást”. Alighanem bölényhúson élt, meg édes-ízű nádi gyökereken, míg köles magjára s egyéb hasznos magvakra szert tudott tenni, s asszonya hozományából kis birkanyáját tudott növelni magának, hogy sajttal, ordával, zsendicével és bálmossal gazdagítsa a növekvő családot. De mindezekről nem tesz említést semmiféle történelmi írás.

Mindössze annyit tudunk, hogy az a markos legény, aki Szent László királyunk életét megmentette volt, tova „ló-futamodásra” a ma czegei tónak nevezett tó partján, amikor is a sebzett bölénybikát szarvainál fogva a tóba hajította, ennek a Buzátnak volt a fia. A derék legény testi erejére való tekintettel a király hálából nemességet adományozott neki „Vas” névvel, s a király íródeákja címet is föstött a névhez: aranynyállal átlótt orrú bölényfejese. A királyi levéllel a „nagyerejű Vas Miklósna” adományozott földek magukba foglalták az egész dombvonulatot, a bölényesi gázlótól tova föl északra a Szamosig, nyugati irányban pedig a „széki tóig” mely a tóvidék utolsó tavának számított. Hogy miképpen került oda a „czegei” előnév a „bölényesi” helyett, azt még a király se tudta volna megmondani, csupán valamelyik későbbi íródeákja. Tizenkét esztendővel a név adományozása után Vas Miklós úr, akkor már a királyi hadsereg egyik hadnagya, épített magának egy „tágas udvarházat” a tó feletti domb tetjére,

cselédházakat, istállókat, gabonást. Czege nemsokára nyilvántartott „udvarrá” vált és községgé lépett elő, a „kastély” jóvoltából.

A Vas család szaporodásával megoszlottak a földek is. Czegétől északra létrejött Vasas-Szentivány, nyugatra Vasas-Szentegyed, a katlan hajlatában Kispujon, végül valami százötven évvel Czege alapítása után a bölényesi „tanya” is új nevet kapott. Egy kolostor tiszteletére elnevezték Vasas-Szentgothárdnak. A kolostor valami negyven évig díszítette csak a bölényesi domboldalt. Tatárok dúlták fel. De homokkőből épült falai ma is látszanak még. A dombtetőt temetőnek használták az ott lakók, a falak elgyöpösödött lejtőjére pedig szőlőt ültetett Nagyapám. Pompás szőlő termett ott: muskotály és Csabagyöngye. Magam is ettem a gyümölcséből.

Így aztán elérkeztünk hozzám, aki már Vasas-Szentgothárdon nőttem föl s nem Bölényesen. Ma már a bölények gázlója sincs meg többé. Ükapám, szépapám és végül Nagyapám rendre lecsapolták a mocsarakat és termőföldet csináltak belőlük. Nagyapám még farkasra is vadászott a Feketelap felé nyúló mocsárokból, ahol Apám már törökbúza alá művelte a termékeny földet. A tavak közül is csak a legnagyobbik és a legmélyebb maradt meg, a czegei tó, mely még ma is Szentgothárdtól Czegéig nyúlik, öt kilométer hosszúságban. A hajdani bölény-gázló helyét ma „két híd” néven ismerik, akik arra élnek, mert két hidat építettek oda a két mély árok fölé, melyek egymástól alig hatvan lépésnyire vezetnek le egyik oldalról a gyekei tóhoz, a katonai tó vizét, odébb pedig a petei, ombuzi és palatkai völgy vizeit.

Az ezernégyszáz, ezeröt száz és ezerhatszáz évek sok háborújában átvonuló idegen hadak, kunok, tatárok, törökök, császári zsoldosok kiirtották a termékeny Mezőség védtelen magyarjait és nem maradt, aki megművelje a földeket. Így aztán Vas Vid, Vas Miklós és Vas Tamás urak, a Bélyekkel, Bánffyakkal és Telekikkel együtt oláhokat telepítettek be a keleti nagy hegyeken túlról, hogy legyen, aki megművelje a földjeiket. 1848-ban a magyar szabadságharc idején, ezeknek a betelepített oláhoknak az ivadékai felgyújtották a mezőségi magyarok házáit, templomait és lemészárolták mindenkit, aki nem tudott városra menekülni előlük. Mindezt az osztrák császár nevében.

Dédapám családja, akinek ugyancsak Albert volt a neve, a címeres kolozsvári Wass-házba menekült a szabadságharc idején, de úgy a vasas-szentgothárdi udvarházat, mint a magyar templomot felgyújtották az oláhok és a birtokot, mely kenyeret adott nekik, kifosztották. Dédapám, aki Bem tábornok alatt végigharcolta a szabadságharcot, büntetésből a hírhedt kufsteini várbörtönbe került, ahol ideje volt körmével belekaparnia nevét a sziklafalba, ami még ma is ott látható. 1865-ben, amikor Ferenc József császár és király békét kötött a magyar nemzettel, ő is kiszabadult a várfogságból. De már nem tért haza Szentgothárdra. Apjától hátramaradt birtokán lévő kis Mezőzáhi zsindeyes kúriába költözött és ott élt élete végéig. A szentgothárdi birtok Nagyapám gondja lett. Nagyanyám, Bárány Rákhel örökségének árán újraépítették a szentgothárdi udvarházat és odaköltöztek.

A vasasszentgothárdi udvarházban – amit a falubeliek kastélynak neveztek – Nagyanyám uralkodott. Nagyinas, kisinas, két szobalány, szakács, három szolgáló a konyhán, mosóné, favágó legény, kertész két kertészlegénnyel: ezeknek parancsolt Nagyanyám. Óalája tartozott az udvarház maga, a konyhaépület, sütőház, füstölőház, mosóház, a nagy veteményes kert, húszholdas gyümölcsös és a negyvenholdas park. A többire – lóistálló, marhaistálló, disznóólak, hizlaló, birkatelelő, csűrök, magtárak, szeszyár a marhahizlalóval, két tanya az ezekhez tartozó ötezer holdas birtokkal együtt – egy Kezán János nevezetű intéző viselt gondot három ispánnal, két botos bíróval.

Oláh ember volt ez a Kezán János, a dombon túl eső Szentegyedről való, ahol kis birtoka volt neki is és a falon nemesi címer: kézai Kezán. A címerben kosfej, félhold és csillag. Két hordó bort szekerezett be Szamosújvárra ez a Kezán János, amikor a kilences huszárak hadba indultak, és a román betörés visszaverése után nemzeti szalagot kötött a derekára s bejelentette a megyegyűlésen, hogy Kézaira akarja magyarosítani a nevét. Amikor valaki odakiáltott neki, hogy „hallgass, hiszen oláh vér folyik az ereidben!” kést rántott elő: „ha tudnám, hogy melyik eremben folyik oláh vér, elvágnám, egyből!” Négy évvel később, amikor a veszített háború roncsaiból reánk nőtt Nagyrománia s Kezán János nem volt intéző többé, hanem „General Director” meg sok más egyéb hivatal viselője, s nevét Juon Chezannak írta, nagyapám, összetalálkoztam vele Désen, a megyeházán, ahol akkor már Chezan volt az úr, megfelelt a régebbi kérdésre: „Kezán, amikor azt kérdezte tőlünk a minap, hogy hol vágjon magába azzal a késsel, hogy kifolyjon az oláh vér, akkor nem tudtam, mit javasoljak. Ma már tudom.” Kezét a torkához emelte vágást utánzó mozdulattal. Nagyapám soha se beszélt erről. Azok mondták el később, akik jelen voltak. Kezán, ekkor már nagy pocakos ember, elvörösödve fordult el s gyorsan benyitott egy másik irodába.

Szép, nagy, emeletes udvarházat építettek a domb tetejére, a régi udvarház romjai fölé. A régi épület sok háborút látott, sok ostromot megélt kétméter magas kőfalaira építették föl az új emeletet: széles, üvegezett verandájával, lovagteremnek beillő ebédlőjével, pipázójával, „kis szalonjával” nyolc hálószobájával valóban „kastélyt” építettek az időt töltött régi udvarház helyébe. A tágas előszobában puskaállványok várták a vadászvendégeket, onnan széles kőlépcső vezetett föl az emeletre s egy másik lépcső le, a földszint cselédszobáiba, borpincébe, gyümölcszobáiba, kamarába. Kőjárda vezetett a ház végétől a konyhaépületig s a kettő között egy öreg akácfa ontotta nyáron az illatot.

Dédszüleimre csak homályosan emlékszem vissza, s ezt az emlékezést is alighanem befolyásolja az a két nagy, fekete rámás Barabás-festmény, mely ott csüngött a szentgothárdi ebédlőterem falán. Dédapám, zsinóros fekete díszmagyarban, komor, szinte haragos tekintettel s dédanyám, aki a killyénfalvi Killyén családból származott s akinek nagyapja egy angol király elől menekült skót úr volt, Harold McKillyen, szigorúan, szikáran, valami félős tisztelettel töltöttek el. Fent a parkettes ebédlőteremben puskaszekrény, agancsok, medvebőrök, vadkanagarak és a díszmagyaros ősök képei takarták a falat. Mikor először ültettek a nagy mahagoni ebédlőasztalhoz, valami hároméves koromban, úgy meg voltam rettenve, hogy enni se mertem. Sírva fakadtam, apám azt hitte, hogy a medvebőröktől félek, és igyekezett megértetni velem, hogy egy Wass nem ijed meg semmiféle vadállattól. Sohase tudta megérteni, hogy nem a vicsorgó medvéktől féltam, hanem a komor ábrázatú ősöktől a falon.

Akkor már – Mária-Terézia királyné óta – dupla w-vel írtuk a nevünket, a krónika szerint azért, mert a V-betűt a németek F-nek ejtik és egyik ősöm, Wass György, aki délceg férfiú lehetett, s akit abból a célból siritettek be a királyné híres gárdájába, hogy szerezze vissza tőle a református egyház elkobzott birtokait. György vissza is szerezte az egyház vagyonát néhány év múltával, de közben annyira szívébe nőtt a császári udvar élete, hogy mint Ófelsége gárdájának parancsnoka, Bécsben maradt élete végéig. Mivel azonban ünnepek alkalmával a díszruhás ajtónálló mindég hibásan ejtette ki a Vas nevet – amit a magyar vendégek kedélyesen megmosolyogtak – szükségesnek látszott áttérni a német W-betűre és így attól kezdve a császári íródeák átfőstötte a bölényfejes címer alatti nevet Wass-ra, az s betűt meg is kettőzte. Legalábbis így magyarázta meg nekem Nagyapám, amikor megkérdeztem, hogy miért írjuk nevünket W-vel a V helyett. Vasas-Szentgothárd azonban továbbra is megmaradt az eredeti névnel.

Na de folytassuk csak, ahol abba hagytuk. Az ebédlőszoba konyha felé eső oldalán ajtó nyílt hosszú folyosóra, melynek a végén lépcső vezetett le a földszintre, ahonnan újra egy nehéz tölgyfa ajtón keresztül ki lehetett lépni a szabadba és egy cementezett járdán átmenni a konyhaépületbe. Ez az épület magába foglalta a nagyméretű konyhát, cselédszobát, cseléd-ebédlőt és a sütőt, ahol a kenyeret sütötték.

A felszolgáló inas és a kisinas ezen a hosszú folyosón vitték ki a tálakat az étel-maradékkal a folyosó végiben elhelyezett hatalmas, bádoggal fedett ládához, melyben tél idején a szükséges tűzifát tartották. Erről a ládáról a két konyhalány levitte a konyhába a tányérokkal, evőeszközzel együtt, ahol a kemence mellett elhelyezett mosogatóasztalon gondosan megmostak mindent és úgy a porcellánt, mint az ezüstöt, rendre átvitték a házba, föl az emeletre, és elhelyezték a folyosó végén lévő fászlada tetején. Innen aztán az inas meg a kisinas bevitték mindent az ebédlőbe, és elrendezték mindent a maga helyére.

A szóban forgó folyosó végén, mielőtt a levezető lépcsőhöz jutott volna az ember, ajtó nyílt jobb kézre a két „árnyékszékhez”: egyik a nőknek, másik a férfiaknak. A kettőt fából ácsolt magos választófal választotta el egymástól. Gyerekkorom idején ezen a választófalon büszkélkedett egy óriási kitömött saskeselyű, amit Nagyapám lőtt volt fiatal korában egy döglött lovon. Valaki pápaszemet tett a keselyű orrára és úgy fordította a nagy kitömött madarat, hogy az a lányok oldalát látszott szemlélni. Végül is a madár a szemüveggel együtt eltűnt. Sohase derült ki, hogy ki tüntette el.

Tudni kell még azt is, hogy gyermekkoromban nem volt még vízvezeték a házban. Tizenöt éves lehettem, amikor apám bevezette a vizet a házba, fél kilométer hosszúságú ólom-csőveken, a tisztartóház fölötti bővívíz forrásokból, ahonnan a víz szabadon folyt le nemcsak a nagy házba, konyhába és mosóházba, de a lóistállóba is. Egyedül a teheneket, ökröket, juhokat és disznókat kellett a kút vályújához hajtani itatás idején. Még a majorsághoz is eljutott a vízvezeték, és úgy a veteményes kerthez, mint a ház előtti virágokhoz is, ahonnan hosszú gumicsövekkel lehetett öntözni a kerti virágokat. Mindezt csak azért mondtam el, hogy eljuthassak gyermekéletem egyik legboldogabb és legélményteljesebb pontjához: a húsvéti „locsolásokhoz”.

Húsvét volt gyermekkorom legpompásabb élménye. A szentgothárdi nagy házban az öt vendégszoba húsvét idejére mind megtelt. Egyiket kapta Rákhel néni, Apám legidősebb testvére leányával, Margittal, aki egy évvel volt fiatalabb nálam. Egy másikban Ilona néni, apám legfiatalabb testvére rendezkedett be, aki Hamburgba ment férjhez, a maga három leányával, a „Siemers-gyerekekkel”, a harmadikban Marika néni, Atzél Eleménné lakozott, leányával a „szép” Lidiával, aki a legidősebb volt közöttünk. Lent a földszinten, a negyedik és ötödik szobában laktak a „fiúk”, engem is beleértve, mivel az egyik földszinti szoba valóban az én szobám volt, meg a „nevelőmé”, egy Soós Béla nevezetű teológusé, aki már hatéves koromban Lagerlöf könyveit olvasta föl nekem, s ezzel elsőnek vezetett be a szépirodalomba.

Már húsvét előtt, valójában alighogy a vendégek megérkeztek, a ház lakói két ellenséges csoportra szakadtak: fiúk és lányok. Az elsőnek Apám volt a vezére, a másodiknak Rákhel néni. A harc titokban folyt, a felszín alatt és abban nyilvánult meg, hogy húsvét másnapjának reggelére – mikor a nyílt háború elkezdődött – melyik oldal biztosítja a maga számára a legtöbb öntözésre alkalmas edényt és a rendelkezésre álló vizet, ami korábban már a vízvezetékben volt: elsősorban is a ház előtt lévő öntözőberendezésben, abban a gyeptől kimagasló görbült végű csőben, amire föl lehetett csavarni az öntözésre szolgáló gumicsövet meg az azzal járó fecskendő. A kulcsot, vagyis azt a kétaraszos szerszámot, amit rányomott az ember a gyeptől kiemelkedő négyszögű mic sodára, hogy egy fordítással megeressze a vizet, azt Apám már napokkal azelőtt elrejtette, a szükséges gumicsövekkel együtt és egy

óriási csebret is állított fel a vízcsap közelében. De ugyanekkor Rákhel néni is szerzett egy „kulcsot” a domb aljában, a faluban levő szeszgyár bérlőjétől, ahova ugyanez a vezeték szolgáltatta a vizet, de erről Apám nem tudott. Így aztán húsvét másodnapján, korareggel Rákhel néni, Ilona néni és Lídia, akit mi röviden Diának neveztünk, elsőnek foglalták el a „csatateret”, míg mi abban a biztos tudatban mentünk ki jó kis idő múlva, hogy az egyetlen „kulcs” Apám birtokában van. Nagy volt tehát a meglepetésünk, mikor „a hölgyek csapata” vaskos vízszugárral fogadott, alighogy odaértünk. Pillanatok alatt csuromvizesek lettünk. Apám azonban nyomban „rohamot” parancsolt, s mi megrohantuk a vízvezetéket, s fél perc se telt bele, kezünkben volt a hatalom. Apám megtöltötte vízzel a nagy csebret, s először Rákhel nénit ültette a csöbörbe, aztán Ilona nénit, mi pedig a markunkban levő edényekből szórtuk a lányokra a vizet. Amint már mondtam: ez volt a húsvét nagy csatája, amit minden női ravaszság ellenére is rendszerint mi fiúk nyertünk meg. Ennek a mulatságnak és sok minden egyébnek a háború vetett véget 1914-ben. De amíg odaérünk, még sok mindent el kell mondanom Szentgothárdról és Nagyanyám csodálatos hagyatékáról: a szentgothárdi kertről.